SOCIOLOGICKÝ VÝZKUM JAKO PODPORA ROZVOJOVÝCH PROJEKTŮ MĚST

Karel Schmeidler & Kateřina Maršálková
Ústav soudního inženýrství VUT Brno, Ministerstvo spravedlnosti ČR Praha

Sociological Research as Support for Urban Development Projects

Abstract: ***In the past, architectural building activity, as well as the construction of cities in the Czech Republic, mainly took into account quantitative considerations. The disregard of quality in buildings had a negative impact in many aspects. Therefore, it is necessary to analyse the influence of the environment upon mankind, including the impact of the artificially built environment. Currently, designers are feeling the impacts of the absence of a knowledge of the humanities and social sciences. The aim of the authors was to develop scientific procedures for pre-project and project preparation in the domains of architecture, town-planning, and the environment. They should help qualitatively raise the architectonic and urbanistic activities in a fast-changing urban world and under new socio-economic conditions. A multidisciplinary research team surveyed the possibilities of communicating the information acquired through the humanities and social sciences with respect to man and his environment, as well as the creative applications of the research methods of psychology and sociology in the environment, with an emphasis placed on data collection and evaluation. Practical applications of the acquired knowledge are found in the field of design and project preparation and in the reconstruction of existing environments such as the humanisation of housing estates, the renovation of villages, the reconstruction of central city districts, the reconstruction of degraded areas, etc.***

Keywords: ***pre-project research; architectural determinism; environmental evaluation; questioning; research methods***

Lidská sídla by měla být utvářena tak, aby se stala vhodným prostředím pro život. Z tohoto důvodu by měl mít humanitní přístup k řešení urbánního i dopravního rozvoje dominantní pozici, fyzické a estetické prostředky by měly rozvíjet aspekty tohoto přístupu. Člověk je smyslem, navržené hmotné prostředí a technická zařízení by mu měly sloužit. Proto prvním krokem v urbanistickém, územním a dopravním plánování i urbanismu by měl být průzkum, který by vytyčil směry, kterými by se rozvíjela fyzická organizace každého města. Tento sociologický výzkum by měl nejen předcházet projekčním pracím, ale měl by také probíhat paralelně a společně s rozvojem města. Takový výzkum by měl být samozřejmě institucializován a být ve stálém obousměrném spojení s projekční složkou. Protože se zabývá sociálními podmínkami v převážně městských komunitách, a přitom má svůj specifický účel, je tento druh sociálního výzkumu velmi specifickým vědním oborem, který by měl být provázán s odpovídajícími autoritami, odborníky i vstřícnou prováděcí složkou.

Jeden bod, který se těsně dotýká fyzické a technické organizace města, by měl být v souvislosti se sociální problematikou zdůrazněn. Měli bychom mít stále na mysli, že cokoliv je uznáno za dobré pro člověka z hlediska jeho vnitřního kulturního růstu, to by mělo být uznáno za vedoucí princip při vytváření zdravého urbánního a dopravního prostředí. Proto když například mluvíme o adekvátních podmínkách pro život a dopravu ve městě, měly by tak být chápány jak materiální, tak duchovní determinanty. Přitom materiální, které jsou nezbytným prostředkem života, musí podporovat ty vyšší. To vše vyžaduje hodně práce a přemýšlení. Aby bylo možné podle těchto tezí řídit rozvoj měst, je nutné eliminovat takové podmínky, které tím či oním způsobem činí město nekulturním. Tyto podmínky musí být důrazně odstraňovány, ať jsou svým charakterem neetické, neestetické, či spekulativní.

Sociologická problematika města je dnes samostatným, etablovaným oborem. Je složitá, komplikovaně provázaná a mnohdy nesnadno zvládnutelná, takže zcela uspokojující výsledky nejsou jisté nikdy. Historie ukazuje, že kdykoli se lidé usadili sobě nablízku a formovaly se komunity, tehdy našly v těchto komunitách úrodnou půdu jak pozitivní, tak negativní stránky lidské přirozenosti. Je to pouze logickým důsledkem dvojakého charakteru lidského naturelu. Pokud se z toho poučíme, dospějeme k závěru, jak je důležité, aby se fyzická forma města rozvíjela do takové kvality, která podporuje kulturně konstruktivní aspirace. Naším východiskem by mělo být, že kvalitní a zdravé prostředí, stejně jako kvalitní a kreativní architektura či umění, má kulturně konstruktivní vliv na lidskou mysl. To tedy znamená, že městskou i dopravní

strukturu a její prostorový řád nelze oddělit od sociálního pořádku, musí být utvářeny a rozvíjeny současně takovým způsobem, aby se navzájem inspirovaly.

V tomto duchu vzájemné inspirace mezi fyzickým uspořádáním a sociálním řádem by měla být řešena veškerá problematika městského rozvoje. Stejně tak čím více bude mít přiměřená, úsporná, a přitom inovativní forma šanci být vlastní budovám a jejich prostředí, tím více bude i urbanismus determinován tímto směrem. To zvlášť platí pro problematiku dopravy. Ta je vlastně problematikou masovou v tom smyslu, že se dotýká velkého množství lidí, vzájemně si rovných individuí. To ale neznamená, že by populace měla být brána jako pouhá masa lidí a podle toho by s ní mělo být zacházeno. Právě naopak, populace musí být pojímána jako skupina individuí. S tímto chápáním je důležité zdůraznit fakt, že kvalitní individuality tvoří kvalitní masy. Individualita neznamená, jak je mnohdy chybně chápáno, že individuum je charakterizováno egoistickou nezávislostí, drsným individualismem a že uspokojivá spolupráce je proto obtížná. Individualita znamená a musí znamenat, že jednotlivec uznává cenu spolupráce a smysluplně podporuje akce, které vycházejí z konstruktivního myšlení. Civilizace produkuje masové akce. Kulturní pohyb vychází z individuálního mentálního růstu. Čím větší bude počet těch, kteří budou mít příležitost být kulturně ovlivnění v atmosféře města, tím silnější a trvalejší bude sociální řád v tomto městě.

Sběr informací a dat

Jak architekti, urbanisté a dopravní odborníci, tak sociologové potřebují přesné informace týkající se všech charakteristik životního prostředí, tedy i sociálních. Na jejich základě činí urbanisté a inženýři okamžitá rozhodnutí ve své sféře působnosti, tedy v navrhování určitého městského či dopravního prostředí. Naproti tomu sociologové v důsledku své profesionální výchovy se snaží zvýšit kvalitu dosažitelné informace. Tento rozdílný přístup se samozřejmě promítne do způsobu získávání informací a práce s nimi. Mělo by být na tomto místě připomenuto, že druh informace o sociálních charakteristikách se liší od charakteru informace o jiných komponentech urbanistického návrhu. Především tím, že některá sociologická a demografická data nejsou, co se týče času a místa, stabilní. To ovšem neznamená, že z tohoto důvodu nejsou pro projektanty užitečná. Ti musí užít pokud možno té nejaktuálnější a nejpřesnější informace, která je dosažitelná. Z toho důvodu je zřejmé, jak velká pozornost musí být

věnována zdroji informací. Kvalitní informace jsou určujícím prvkem pro kvalitní projektování. Někdy přežívající tendence nahradit perfektní, informacemi podepřenou analýzu intuitivními postupy mohou vést ke zcela nerealistickým výsledkům.

Když je rozhodnuto o empirickém výzkumu v oblasti rozvoje a revitalizace města, jeho dopravy a životního prostředí, musí být učiněna zásadní rozhodnutí a vytvořen plán strategie výzkumu, který bude závazný pro celý postup. Tato strategická rozhodnutí jsou ovlivněna celou řadou faktorů, závisí na hypotéze, která bude testována, a vztazích, které by měly být vysvětleny, a celé řadě dalších věcí až například po rozpočet na výzkum. Toto stanovení strategie určuje východiska pro definování celkového problému a organizování shromažďování informací tak, aby to bylo efektivní a užitečné. Neorganizované informace ztrácejí mnoho ze své hodnoty. Při vytváření strategie celkového řešení musí být položena a vyjasněna celá řada otázek. Napomáhá to k definování problematiky na různých úrovních. Nejdůležitější je samozřejmě výzkumný účel, jemu musí být podřízena celá činnost týkající se sběru dat. Dále je nutno přihlížet k typu požadovaných údajů, zamýšlenému použití a nejvhodnějším metodám sběru informací.

Nejprve je tedy řešena série otázek vztahujících se k účelu. Proč jsou informace požadovány a jaké bude jejich využití? Výsledky mohou posloužit při předprojektové přípravě – programování stavebního zadání, městských prostorů a technických zařízení, budov, odborném či uživatelském hodnocení, k okamžitému praktickému použití v projektu nebo v dalším výzkumu. Odpověď na tyto otázky stanoví prakticky limity časové i finanční a shrne kritéria na výběr a eliminaci informací. Pouze ve vztahu k předem vytčenému cíli je možno realisticky posoudit, jaký druh informace je potřeba. Např. zajímáme-li se o modelování či programování chování v určitém městském či dopravním prostoru, pokládáme za důležité nejen získávání informací o vztahu uživatelů k jejich sociálnímu okolí, ale i o komunikačních vzorcích a úrovních dozoru. Tyto faktory mohou mít vliv na percepci životního (pracovního, rekreačního, obytného či dopravního) prostředí určitou osobou. Určení typů požadované informace bude často diktovat typy nejvhodnějších odpovědí.

Další úvahu vyžaduje relativní důležitost každé obdržené informace. Praktické limity vyžadují eliminaci zbytečných informací, a proto musí být k tomuto posouzení dána určitá kritéria. Jestliže je užito několika metod k získávání dat, následující posudek by měl rozhodnout o přiměřenosti a ekonomii každé metody, stejně jako o významu informace, kterou poskytuje. Paleta metod

a technik, kterými lze provádět výzkum v oblasti města, jeho architektury, dopravy a životního prostředí, je dnes velmi pestrá. Vychází se ovšem ze základních výzkumných technik, ze kterých jsou ostatní, specializované odvozeny. Mezi kritéria volby technik při sběru informací patří zejména:

1) charakter zkoumaných jevů;
2) charakter výzkumné akce, pro kterou sběr informací v terénu provádíme;
3) vnější ekonomické a organizační faktory.

V případě, že je definován problém a určen druh informace, následují další otázky. Je třeba stanovit základní kategorie stejně jako základní okruhy otázek uvnitř každé z těchto kategorií. Je jich celá řada, např. vliv uživatele, druhy zahrnutých činností, účast uživatele ve skupinách atd. V tomto stadiu práce se formují specifické otázky ke každé kategorii. Je možné je dále zpřesňovat či eliminovat při pokračování práce. Další diskuze se vztahuje k volbě nejlepší cesty, jak obdržet požadovanou informaci. Které techniky či kombinace technik budou užity? Je vhodnější dotazování, pozorování, případně něco jiného? Tyto otázky je možné zodpovědět pouze v kontextu všech dalších.

Na to navazuje rozvaha o zamýšleném využití informace, která bude získávána. Pokud tato otázka není adekvátně zodpovězena před započetím výzkumných prací, může se stát, že budou získány informace bezcenné či že budou opuštěny cenné výzkumné myšlenky a projekty. Často se stává, že značná část dat je znehodnocena a projektová příprava postupuje bez nich proto, že data jsou odborně neorganizována a nezvládnuta.

Jednou z cest při řešení otázky využití informací je zvážení požadavku zadavatele vzhledem k materiálu. Jinak budou zpracovány výsledky pro potřeby urbanistů a územních plánovačů, jinak pro dopravního experta a jinak pro tvůrce městského interiéru či městského ekologa. Je třeba zvážit, jak bude materiál využit odběratelem (předprojektová příprava, konkrétní projekt, obecné zásady či kritika). V tomto ohledu je třeba mít jasno ohledně základních strategií humanizačních tendencí v urbanismu. Nejdůležitější jsou tyto tři (podle Tietze 1974):

1) *hygienická strategie* – vytvoření takových opatření, aby byly eliminovány pokud možno všechny nevhodné faktory v oblasti materiálního i kulturního životního prostředí, i patogenní podmínky, například kriminalita.

2) *konzervativní strategie* – jde dále než čistě hygienická opatření. Při užití této strategie jde o to, zvýšit spokojenost lidí s uměle vytvořeným životním prostředím či systémem dopravy. A to tím způsobem, že jsou odstraněny doposud zjištěné rušivé faktory. Pro tento postup je charakteristické, že je určitým způsobem optimalizován status quo, který není udržitelný z hlediska podrobnějších pohledů a delších časových perspektiv. Ačkoliv tato strategie přináší značné zlepšení, její nebezpečí tkví v tom, že paradoxně racionálním, vědeckým způsobem podporuje současný stav a tím ho vlastně fixuje.

3) *evoluční strategie* – tato strategie cílí na rozšíření vlivu všech zainteresovaných, především uživatelů. Teprve zde vzniká smysluplná báze pro kooperaci. Omezuje se zde prostor pro úzce odborná hlediska, jež poškozují celkové řešení. V rámci participačního projektování se rozšiřuje prostor pro přiblížení představám uživatelů a tím zvýšení jejich spokojenosti s řešením. V tomto kontextu je třeba řešit, jak bude daná informace podrobná. Někdy postačí statistické vyhodnocení, jindy jsou požadovány další informace – sociologická interpretace, vzhledem k tomu, že uživatel je většinou v této problematice laik. Data ve výsledné zprávě musí být určitým způsobem seřazena. A to v takových kategoriích, aby byla lehce přístupná, využitelná a užitečná pro všechny potencionální uživatele.

Každý projektant si v procesu navrhování vytváří vlastní obrázek uživatele. Proč by se nemohl tento obrázek, pokud to jde, co nejvíce přiblížit realitě? Že tento postup vede ke spokojenosti, ukazují výzkumy trhu. Tam jsou vyhledáváni potencionální kupci a produkty jsou upravovány podle jejich přání a preferencí. Podobně jako jsou pro výrobce důležité skupiny potencionálních zákazníků, pro urbanistu jsou důležité skupiny potencionálních uživatelů (např. chodci, senioři, handicapovaní, děti a mládež atd.). Bude zařízení sloužit jen jim, nebo přichází v úvahu ještě jiná skupina uživatelů? Velmi důležitou otázkou, která by měla být se zadavatelem konzultována, proto je, jak má být definován vzorek respondentů. Není to jen otázka statistiky, koho z dané populace do zkoumaného vzorku zařadit. Jiný názor mohou mít majitelé či uživatelé staveb, jiný návštěvníci a jiný ti, kdo budovu spravují a obhospodařují. Jak ve městech, tak na vesnici je důležité, aby noví obyvatelé či uživatelé splynuli s okolním sociálním prostředím stejně jako vizuální část návrhu. Zainteresovaní účastníci a sousedé se mohou stát potencionálními uživateli nové stavby či dokonce jejími

obyvateli. Jejich názory se mohou krýt s názory budoucích uživatelů. Znalost jejich životního stylu a názorů proto může být pro projektanty a investory velmi důležitým zdrojem informací.

Často je otázka respondentů zahrnuta již v požadavcích na výzkum či v podmínkách zadavatele, i když i tu bývá většinou určitá volnost. V souvislosti s výběrem vzorku dodavatel výzkumu zvažuje množství, typ a přesnost požadovaných informací vzhledem k vymezenému času a prostředkům. Využití vzorku se stává ekonomičtějším tam, kde vzrůstá množství lidí, kteří jsou potenciálními respondenty. Vzorek má být reprezentativní skupina z většího objemu respondentů. Musí mít stejnou charakteristiku jako celek, proto je třeba věnovat pozornost eliminaci zkreslení. Statistika vyvinula celou řadu přesných výpočtů pro určení reprezentativního vzorku. Detailní návod pro výběr vzorků lze najít v odborné literatuře.

Vedle reprezentativního výběru je možné užít kvótní výběr a zvážit nejen množství respondentů, ale i to, kdo by mohl poskytnout fundovanou informaci. Vzorek se potom bude skládat z různých skupin, např. uživatelů, ale i jiných, návštěvníků atd. V tomto případě je důležitou otázkou, kdo všechno by měl být do vzorku zahrnut. Mohou zde nastat diference v pojetí, kdy různí zainteresovaní respondenti budou předepisovat různé požadavky. Zajímavé výsledky poskytuje komparace. Někdy úspěšně využíváme tento postup: zjišťujeme základní požadavky laiků i kompetentních expertů na užitkovou a estetickou stránku jednotlivých architektonických i urbanistických celků. Představy laiků srovnáváme s představami odborníků (např. představy řidičů s představami odborníků dotčených oborů na úřadech státní správy a samosprávy). Při sestavování vzorku mohou být někdy výhodně užity vlastní organizační struktury, např. čtvrtě atd. Výběr vzorku závisí také na výběru metod a technik.

Další otázkou, kterou je nutno vyřešit před započetím výzkumu, je otázka jeho zpracovatele. Zde je nutná značná zkušenost, aby byly sebrány užitečné a nezkreslené informace. Na to navazuje problém interpretace informace, která byla sebrána. Kvalita informace může vážně limitovat možnosti následné aplikace. Mělo by vždy být pamatováno na to, že zadavatel chce interpretovat a prakticky využít data, která obdrží. V oblasti urbanismu, dopravy a životního prostředí měst mohou i kvalitně sebraná a zpracovaná data být zneužita jako výsledek následných reinterpretací a rozhodnutí, která ignorují některé implikace a důsledky.

Specifika metodologického postupu výzkumu v oblasti urbanistky a dopravy

Dotazování

Aby bylo možné odpovědět na otevřené otázky v oblasti urbanismu a dopravního plánování, je nutné použít přiměřené techniky získávání informací. Sociální vědy vyvinuly mnoho užitečných metod a technik, které mohou být použity. Zatím nejobecněji používané techniky pro vyhodnocení prostředí a tvoření programů výstavby či revitalizace a remodelace jsou interview a dotazníkový výzkum. Používají se např. v souvislosti s dotazováním uživatelů na jejich zkušenosti s řešením po naběhnutí provozu. Rozhodování, které je nezbytné pro co nejefektivnější vyřešení tohoto úkolu, musí být provedeno ve spolupráci odborníků obou oborů (sociologie – urbanismus, ev. dopravní plánování), stejně jako zpracování výsledné informace.

Jako jiné metody a techniky mají ovšem i tyto výše jmenované své nedostatky. Velmi často se v oblasti urbanismu shromažďují požadavky uživatelů a hodnocení městských architektonických děl. Hodnocení jsou odvozována z toho, co uživatel říká o objektu, z toho, co k němu cítí, a ze způsobu, jakým se v něm chová. Na otázku, jak mnoho je vyjádřený postoj v šetření shodný s chováním v objektu a s jeho užíváním, není lehké odpovědět. Chování v určitém prostředí je determinováno nejen tím, co by lidé rádi dělali, ale také tím, co si myslí, že by měli dělat – zde jde o vliv sociální normy. To, co dělají, je poznamenáno očekávanými důsledky chování. Proto vztah mezi postojem a skutečným chováním není jednoznačný.

Postoje samotné nepredikují chování. To mohou předvídat postoje teprve se sociálními normami a obvyklými postupy – pokud vzrůstá konzistence mezi nimi, zvětšuje se konzistence mezi postoji a okamžitým jednáním. Navzdory naznačeným problémům je znalost postojů uživatelů, jejich zkušeností a preferencí pro úspěšnou přípravu projektových a realizačních prací velmi důležitá. Proto se jak při programování staveb a jejich komplexů, tak při hodnocení navrhovaného řešení využívá dotazníků a interview, které jsou svázány se stanovením přístupů a preferencí předchozími zkušenostmi.

Dotazník a interview mají ve výzkumu v oblasti urbanismu, dopravního plánování a životního prostředí značný význam z těchto důvodů: ve srovnání s jinými způsoby dávají poměrně dostatek informací a jsou mnohem levnější. Mnohdy jsou jediným způsobem získávání dat. Naproti tomu přímé pozorování je uznáváno při získávání informací o skutečném lidském chování

ve hmotně-prostorovém prostředí za více reliabilní. I zde jsou ovšem určité limity. Chování musí být pozorováno a zaznamenáno ve chvíli, kdy se děje, chceme-li, aby bylo získáno opravdu reliabilní pozorování. Je ovšem mnoho případů, kdy je to neužitečné nebo dokonce nemožné.

Pozorovat neverbální chování v určitém urbánním prostředí znamená často být přítomen v určitém jedinečném okamžiku, který nelze předem odhadnout. Pro získání informací o těchto událostech je dotazování osob, které byly v dané situaci přítomny, nejúčinnějším způsobem. Jinou oblastí, kde má dotazování největší přínos, je oblast zkušeností a očekávání populace. Tyto studie dávají odpověď na otázky o tom, co si lidé myslí o určitém městském prostředí, co očekávají od určitého dopravního řešení. Dotazníkové studie slouží také jako důležité prostředky k získávání vysvětlení pozorovaného chování, pokud se používají společně s technikou pozorování. Zjišťuje se tak informace, proč se lidé chovají určitým způsobem. Tento způsob se uplatňuje např. ve výzkumu pozorováním adaptivního chování nebo u obtížně pozorovatelných případů – studie o městských veřejných prostorech, dopravních prostředcích a zařízeních atd. Získat informace v těchto případech lze ve skutečnosti dotazováním.

Dotazníky mohou poskytnout významnou pomoc při sestavování zdrojů podkladů pro řešený problém v navrhování. Jestliže uživatel vyhodnotí určité varianty nebo provede výběr z naznačených možností, může developer obdržet dostatečné údaje pro přijetí určitých urbanistických řešení.

V sociologických a psychologických výzkumech přání, postojů, požadavků, chování atd. vyvinuli metodologové těchto věd nástroje pro sbírání standardizovaných, souměřitelných dat. Výsledkem jsou škály, indikátory, indexy atd., které jsou použitelné i v naší oblasti. Dovolují kvantitativně měřit s vysokou precizností a umožňují statistickou manipulaci a zpětnou interpretaci v potřebných dimenzích. Často respondent nepopisuje přímo dimenze otázek, ale reaguje na závažná tvrzení. Může být použita i numerická škála, jestliže může být spolehlivě stanoveno, že zde je sledování založeno na psychologické kontinuitě. Podle ní respondent oceňuje koncept. Vizuální hodnocení prostředí bývá založeno na podobném měřítku. Je užitečné konstruování škál pro použití v dotazníku konzultovat s odbornou literaturou a ujistit se, že škálou je opravdu možné měřit určené proměnné.

Existují zde určitá pravidla – je možné použít přístupné škály, jestliže mají určité kvality: validitu, reliabilitu a užitečnost (pokud možno v tomto pořadí důležitosti). S těmito nástroji je možný souhrnný a srovnávací výzkum. Při potřebě vyvinout novou škálu je nutno mít na zřeteli možnost selhání. To

zvlášť v těch případech, kdy proměnná reprezentuje faktor, který předtím nebyl měřen. Měření postojů, podobně jako osobnosti, vyžaduje ve své konstrukci značnou zkušenost. Pro urbanistické programování a hodnocení by mohly být přiměřenější jednodušší formy škálování. Seznam adjektiv, seznam aktivit a způsobů jsou v těchto snahách shledány jako potencionálně velmi užitečné pro svou stručnost a užití hovorového jazyka. Svou adaptovatelností na rozličnou problematiku urbanismu umožňují široké využití a svou jednoduchostí odpovědí nezatěžují respondenty. Funkce seznamu adjektiv umožňuje pomocí adjektiv zahrnutých respondentem v seznamu vykreslit životní prostředí či technické zařízení, ať již současné, zamýšlené, či zcela fantastické. Pro popsání současné či potencionální aktivity v prostředí může být použita podobná technika. Jedna z variací je seznam sloves, která mohou být použita místo adjektiv. Formulář se zatrháváním alternativ působení lokality či jiné složky životního prostředí v oblasti pocitů může být využit pro popsání respondentových dojmů z určitého životního prostředí, vlivu jeho genia loci, specifické atmosféry a podobně.

Sémantický diferenciál

Jednou ze slibných a zajímavých metod postavených na využití výpočetní techniky je sémantický diferenciál, doporučovaný pro výzkum životního prostředí R. C. Hershbergerem. Spočívá ve snímání architektury a návrhů různými technikami (fotografie, diapozitiv, film, video či počítačová animace) a jejich verbálním hodnocení respondenty. Výzkumník sestaví páry protikladných adjektiv, která jsou užívána pro popis uměleckého díla, případně zvolí adjektiva, která jsou k umění či prostředí irelevantní, ale je ověřeno, že diferencují význam v dimenzích aktivita, síla, hodnocení, což jsou tři základní dimenze významů, které definoval Ch. E. Osgood (Osgood et al. 1957, 1967). Ten navrhl postup pro měření významu (přesněji jeho konotativní složky) kombinací řízených asociací a škálovací metody. Jeho použití ukázalo vysokou korelaci mezi některými škálami. Pomocí faktorové analýzy určil Osgood tři základní faktory (dimenze) obecně charakterizující význam: hodnocení, aktivity a potence. Měřítko sémantického diferenciálu si již našlo své místo při hodnocení dojmů z životního prostředí. Využívá série vybraných sémantických škál, tedy bipolárních stupnic s lichým počtem hodnot – většinou 7, u dětí 5 – na kontinuu ke změření významu objektů, prostředí či uměleckých podnětů. Zachycuje je do třídimenzionálního sémantického prostoru, kde osami jsou hodnocení, síla a aktivita. Rozdíly mezi podněty jsou zpravidla vyjadřovány profilem škálových hodnot, vztah mezi škálami je nejčastěji zpracováván pomocí korelační matice pro každý podnět zvlášť.

Sémantický diferenciál je kombinací asociačních a škálovacích metod. Asociace k posuzovanému objektu jsou usměrňovány dvojicemi adjektiv přesně opačného významu a respondenti na několikastupňové škále vyznačují, ke kterému z těchto adjektiv (ke kterému pólu, jestliže je nazveme bipolárními) má asociovaný význam blíže a do jaké míry se k němu významově blíží. Větší počet těchto dvojic se škálami se používá ve formě dotazníku, který respondenti jednoduchým způsobem vyplňují. Označení asociovaného významu (a jeho míry) se nazývá skóre. Komplexní vyjádření skóre pro celý soubor škál vytváří polaritní profil. Nejčastěji se využívá jeho grafická forma. Interpretace výsledků sémantického diferenciálu spočívá v analýze a případném porovnání polaritních profilů pro různé objekty, různá městská prostředí, různé skupiny respondentů, různé situace atd. Na tomto základě můžeme potom vyslovovat hodnotící soudy. Při této interpretaci sémantického diferenciálu však jde jen o subjektivní hodnocení, i když exaktně zpracované.

Příkladem použití sémantického diferenciálu v oblasti architektury je studie K. Krampena, ve které se snažil ukázat schopnost vnímatelů rozlišit výrazové vlastnosti fasád vytvářených různým způsobem (19. století, historismy nebo moderní architektura) (Krampen 1979). Autor použil soubor 22 škál a respondentům z různých sociálních skupin prezentoval na diapozitivech 18 zkoumaných objektů. Faktorová analýza dat potvrdila hypotézu předpokládající rozdělení objektů do dvou skupin – na staré a nové. Porovnání polaritních profilů ukázalo kladnější hodnocení fasád z 19. století. Srovnání odpovědí respondentů z různých sociálních skupin naznačilo určité, i když ne podstatné rozdíly v posuzování jednotlivých objektů.

Ukázky sémantického diferenciálu najdeme i u S. Heselgreena (Heselgreen 1975). Posuzoval jím vybrané vlastnosti urbanistického prostoru. Respondentům předkládal kresby prostoru lišící se právě uvedenou vlastností a porovnával jejich polaritní profily. Analýza polaritních profilů je nejběžnější způsob interpretace výsledků sémantického diferenciálu.

U nás byl jedním z prvních při používání sémantického diferenciálu R. Kittler (1970), který analyzoval vědecké metody na zjišťování působení prostředí na uživatele, zkoumal vztah mezi fyzickými vlastnostmi prostředí a jeho subjektivním působením. Zdůvodnil slovní charakteristiku architektonického prostředí a použití sémantických stupnic. Pro hodnocení architektonického prostředí volí metodu sémantického diferenciálu. Prokázal jeho vhodnost pro tento účel a specifikuje podmínky použití.

Sémantickým diferenciálem se dále zabývali J. Loudová s M. Benešem (1979) a M. Sedláková (1986). Chápali ho jako nástroj sémiotického výzkumu, věnovali se specifikům této metody při použití ve výzkumu architektury, kde zdůrazňují, že v architektuře analyzujeme význam superznaků v konkrétních podmínkách a ve významové komplexnosti. Citovaní autoři upozorňují na problémy při sestavování bipolárních škál a při interpretaci výsledků (vliv osobnosti respondenta, situace, impresivních konotací atd.). Z možností interpretace výsledků uvádějí konstrukci polaritních profilů a určení sémantického skóre. Předmětem výzkumu může být buď postoj respondenta a jeho představa o architektonické skutečnosti – komplex idejí fungujících jako image nebo hodnocení konkrétních architektonických děl. Uvedení autoři zjišťovali rozdíly v odpovědích mezi různými kategoriemi respondentů, zkoumali jednotlivé architektonické objekty nebo typy. Z dalších aplikací sémantického diferenciálu je zajímavý návrh Heinricha Pifky na zjišťování tak zvaného ideálního profilu, to jest vlastností takového obytného prostředí, které by optimálně uspokojilo potřeby respondentů (Pifka 1994). Srovnání ideálního profilu a skutečného profilu dává podklad pro hodnocení. Škály uspořádává do skupin (přátelskost, motivace, orientace a estetičnost), které určil na základě faktorové analýzy. V českých zemích je to sémantický rozbor fasády domu Na Můstku (Šimkovič 1983). Sémantickému diferenciálu jsou blízké i postupy, které uvádí K. Matoušková (1978).

Největší výhodou sémantického diferenciálu je možnost hodnocení prostředí přímo jeho uživateli. Mnohé aplikace u nás i v zahraničí potvrdily spolehlivost a rozlišovací schopnost této metody. Po doplnění axiologických vazeb se z ní stal skutečně exaktní hodnoticí postup a při dodržení určitých pravidel ve způsobu prezentace hodnoceného objektu a při statisticky přijatelném počtu respondentů by se neměly vyskytnout žádné problémy.

Zatímco v sémantickém diferenciálu jsou asociace k objektu zprostředkované významem adjektiv v jednotlivých škálách a rozhodující je míra a orientace těchto předdefinovaných asociací, při asociačních metodách se využívají volné asociace. Respondent slovně vyjadřuje svoje asociace k posuzovanému prostředí. Odpadají metodologické problémy s nepředpojatým výběrem adjektiv pro škály sémantického diferenciálu a získáváme mnohem širší rozsah asociací. To znamená větší množství poznatků získaných z výzkumu. Na druhé straně je těžké porovnávat prostředí a standardizovat vyhodnocení výsledků. Při asociační metodě je interpretace výsledků velmi náročná a s obtížemi se zbavuje zkreslení vyplývajícího z předpojatosti badatelského subjektu.

Podobně jsou zaznamenávány poznámky, které subjekt pronáší podle svých prožitků, když prochází uvnitř nebo jde kolem architektonického stimulu, do záznamu sledu prožitků (sequence-experience notations). Zde je dokonce o dvě dimenze více, což je způsobeno tím, že objekt – stimul je 3dimenzionální a subjekt může do něj vstoupit nebo kráčet kolem něj. Další rozměr je způsoben tím, že se očekává, že odpovědi subjektu se budou měnit v každém okamžiku, kdy se setkává s jiným aspektem prostředí. Další technika, kognitivní mapování, je popsána dále v textu.

Slibným perspektivním postupem je metoda rozdělovníku, kterou pro jiné účely v rámci teorie osobních konstruktů vytvořil G. A. Kelly (1956). Jde o vytvoření přirozených typů cestou seskupování a rozdělování množiny podnětů. Zkoumané osoby dostanou k dispozici podněty z prostředí (obrazy, fotografie prostředí či návrhy a modely staveb či transportních zařízení) s instrukcí, aby z nich vytvořily tolik skupin, kolik chtějí. Každá skupina je s libovolným počtem prvků. Prvky se mohou vyskytovat i ve více skupinách nebo mohou zůstat nezařazeny. Po provedení klasifikace vyjádří respondent u každé skupiny, co je pro ni charakteristické. Výsledky získané od více respondentů je možné zpracovat pomocí elementárních metod seskupování proměnných do zobecněných typových kategorií. Pro každého respondenta je možné spočítat, jak diferencovanou sémantiku používá při vytváření seskupení. Využívá se k tomu Shannonova koeficientu entropie.

Dotazníky na postoje, výzkumy mínění a vyhodnocení preferencí a hodnot, osobnostní dotazníky (Minnesota Multiphasic Personality Inventory, Rorschach, Thematic Apperception Test atd.), jsou užívány v programování a vyhodnocování urbánních prostorů, staveb či dopravních řešení. Lze tak získat mnoho živých informací o lidských potřebách vzhledem k prostředí, vlivu prostředí a techniky na chování a formách působení. Informují o určitých způsobech jednání a myšlení v daném prostoru a vyjadřují představy a očekávání. Mnoho z těchto nástrojů bylo mnohonásobně vyzkoušeno a poskytlo cenné informace. Také byly nalezeny určité limity ve využití těchto výzkumných metod. Jde zejména o jejich využívání k získání informací tam, kde je lze hledat přiměřeněji a levněji jinými metodami. Jsou to např. informace o chování v prostředí. Jiným slabým místem je už výše diskutovaná otázka postojů a chování v konkrétních situacích, tedy že to, co lidé vyjadřují jako představy a preference, nemusí být vždy to, co si opravdu vybírají. Lidé při odpovídání na otázky a při stanovení preferencí odpovídají v termínech své minulé zkušenosti.

Určité varianty problému mohou být mimo normální denní zkušenost respondenta, takže mu vlastně není umožněna adekvátní volba. To se týká vytváření velkých dopravních staveb, revitalizace a remodelace čtvrtí či nového stavebního programu. Např. při stanovení potřeb a preferencí lidí nacházejících se v nevhodně navržených prostorách je možné jim sdělit, že nový návrh nebude pouze vylepšení, ale že by mohl přinést něco jiného, co je za hranicemi jejich laických představ. Týká se to například zajištění soukromí, kdy respondenti v jedné studii pojímali v termínech zeď od podlahy až ke stropu. Stanovit, že zde existují ještě jiné alternativy, bylo pro většinu z nich bezvýznamné.

V závislosti na druhu hledané informace dotazování svoji důležitost prokázalo. Užitečnější a efektivnější jsou kombinace s jinými technikami sběru dat. Při návrhu a užívání výzkumných metod a technik je důležité, aby návrh nástrojů byl činěn opatrně, s odpovídajícími znalostmi. Jejich využití musí být v souladu s vědeckým postupem.

Kvalitativní metody

U kvalitativních urbanistických a dopravních výzkumů k nim patří především osobní interview a focus group interview. Dále můžeme zařadit výzkumy postojů a dotazování spojené s pozorováním, které se často užívá ve výzkumu užití urbánního prostoru (Clifton – Handy 2001; Chapin, 1974). Kvalitativní metody se volí v případech, kdy chceme získat jemná subjektivní data, jako jsou přístupy, postoje a vnímání prostředí, sociálního okolí, volba způsobu dopravy či potřeba specifické mobility. Mají většinou vztah k osobním hodnotám a jsou emotivně determinovány.

Kvalitativní výzkum dovoluje zkoumat postoje lidí k určitým věcem do hloubky tak, aby mohly být pochopeny. Cílem je zkoumat širokou škálu zkušeností, postojů a motivů a zjišťovat pohnutky, které jsou za respondenty vyjádřenými postoji. Tento rozbor je nezbytný při popisu předpokladů a domněnek, může být vytvořen pouze v rámci komunikace s těmi, kterých se to týká. Kvantitativní studie nám dávají přesnější názor o distribuci různých idejí, myšlenek, přístupů a postupů i motivů v populaci.

Kvantitativní a kvalitativní výzkumy se doplňují a měly by být komplementární. Kvalitativní výzkumy jsou nejdůležitější v raných stadiích projektu, kdy jsou formulovány výzkumné záměry, nebo je potřebná hloubková analýza. Dále mohou být kvalitativní metody užitečné s dalšími kvalitativními průzkumy jako prostředky, které detailně analyzují témata a dovolují respondentům vysvětlit

věci svými slovy. Mohou směřovat pozornost výzkumníků na věci, o kterých před užitím kvalitativních metod nevěděli či neměli tušení.

Interview je relativně rychlá a efektivní cesta k získání značného objemu informací. Je flexibilní, může být prováděno a získáváno kdekoliv, dokonce pomocí telefonu. Dává detailnější informaci a může se lépe přizpůsobit předem neočekávaným situacím. Je možná lepší kontrola vzorku a jsou menší nároky na respondenty než při užití jiných technik. Interview může být strukturované, dodržující připravený sled otázek či nestrukturované, dovolující volný tok informací. Podle F. N. Kerlingera je nestandardizované interview mnohem pružnější a otevřenější (Kerlinger 1972). I když výzkumné účely řídí a určují kladené otázky, jejich obsah, pořadí, formulace atd. jsou zcela v rukou badatele. Obvykle se přitom neužívá žádného schématu. To však neznamená, že by nestandardizované interview bylo nahodilé.

Otázky mohou být uzavřené, tehdy je respondentu dán výběr ze dvou (dichotomní), či z několika (polytomní) kategorií. V tom případě se objevují určité nevýhody, především povrchnost a nebezpečí vynucování odpovědí. Alternativy nemusí respektovat skutečná fakta a názory. Nebo mohou být s otevřeným koncem, tehdy je tázaná osoba povzbuzována k pečlivému vypracování či rozšíření svých odpovědí. Odpovědi na otevřené koncové otázky mohou ukázat na možnosti vztahů a hypotéz. Dotazovaní může dát nečekané odpovědi, které mohou naznačit existenci netušených souvislostí.

Podrobný program užívaný ve formálním interview zkušeným tazatelem bude zahrnovat požadavky, které se budou poněkud lišit od dotazníku, který je vyplňován samotným respondentem. Rozsah programu interview je tak navrhován, aby vyhovoval tazateli i respondentu a dovoloval pohodlný tok informací. Otázky musí být kladeny nenásilně, aby neodrazovaly dotazované a zvyšovaly jejich ochotu odpovídat. Postup by měl být takový, aby tazatel mohl sbírat snadno logicky uspořádané informace z jedné oblasti do druhé.

Interview dává možnosti vyjasnění protichůdných či nejasných informací, je zde menší nebezpečí chybné interpretace. Interakce „v situaci" dovoluje vysvětlení významu. Zkušený tazatel zajišťuje validitu materiálu, který získává. Má možnost pozorovat, jak je informace poskytována a jakým způsobem je řečena. Interview v situaci zahrnuje sociální interakci, která může mít vztah k chování v reálném životě. Stálá přítomnost tazatele poskytuje možnost pro nezbytné vysvětlení otázek, stejně jako pro doplnění odpovědí.

Při celkovém návrhu interview musí být vzato na zřetel, že bude využit více než jeden tazatel. Proto se musí standardizace provádět velmi kriticky. Pouze

při opatrném navrhování je možné dosáhnout toho, že získané informace jsou srovnatelné od tazatele k tazateli i od všech respondentů. Úkolem tazatele je nejen dávat a zaznamenávat otázky, ale i odkrýt přitom přesnou a nezkreslenou informaci. Aby to bylo možné, je podmínkou ustanovit dobrou komunikaci s respondentem, navodit příjemnou pohodu a vyvinout hladký a nepřerušovaný dialog. Je důležité, aby tazatel byl osobní, přímý a demonstroval odpovídající úroveň zájmu o obsah informace. Musí vést interview citlivě a v případě odbočení se vracet k dané látce. Zkušený tazatel nehodnotí odpovědi a nedává najevo své náhledy a hodnoty.

Pro kvalitu výsledků je významné i místo, kde je sběr informací prováděn. Měl by být prováděn ve vhodném, nerušeném a pokud možno neutrálním prostředí. Tak je možno získat nezkreslené údaje. Je velmi důležitá důvěryhodnost informací, která by měla být zajištěna právě okolím a celkovou atmosférou. Je důležité zamezit interakci mezi členy skupiny. Interview je často prováděno na specifickém místě, takže zkušený tazatel přistupuje k dosažení spolupráce respondenta jako k základní podmínce.

Interview pro potřeby stavební praxe je náročné na čas, energii, finanční zabezpečení a dovednost. Jeho aplikace u jednoho respondenta by měla trvat půl až tři čtvrtě hodiny, podle tématu. Mělo by být prováděno s lidmi s vyhraněnými názory na problém, mělo by být obsahově konzistentní a všechny části by se měly týkat podstatných informací. Často se kombinují rozhovory s dotazníkovým šetřením. Navzájem se doplňují a informace tedy nejsou redundantní. Pro účely sestavení programu musí být rozhodnuto předem, kteří lidé mohou poskytnout nejlepší nebo reprezentativní informace. Pohled z různých hledisek dává odlišnou percepci potřeb a problémů. Proto musí být vyhodnocovací postup vypracován tak, aby do výsledku zahrnul všechna důležitá hlediska.

Praktické provádění interview v rámci předprojektové přípravy je zatím poněkud opomíjeným prostředkem. Dosud bylo užíváno především v oblasti tvorby urbanistických programů pro určité typy staveb, kde stavebník určuje svoje preference na tvorbu prostorů, zařízení, kvalitu povrchů atd. Před započetím prací se projektant seznamuje rovněž se zvyklostmi všech uživatelů. Zde může být projektant určitým průvodcem klienta. Dovede objekty navrhnout mnoha způsoby, ale aby zadavateli úkolu v konečné podobě vyhověl, musí poznat jeho přání. Není v jeho silách předložit návrh a říci – takové to bude a tady se budete skvěle cítit. Aby tomu tak bylo, klient se musí stát určitým oponentem návrhu. Oby partneři by se měli k sobě dostat co nejblíže, aby nakonec našli dost sil v procesu překonávání překážek a nutných konfrontací. Jestli

najde architekt či urbanista s klienty společnou řeč, je reálná naděje, že vznikne spojení či stavba, na které se sice výrazně podepsal odborník, ale uživatel ví, že je to v nejlepším slova smyslu zařízení či dům jen jeho, odrážející a potvrzující ve své jedinečnosti jeho osobnost.

Hloubkové interview

Hloubkové interview bývá někdy označováno jako etnografické interview (Spradley 1979) nebo nestrukturované interview. Umožňuje zkoumat danou problematiku velmi detailně. Proto je nejlépe je provádět v přímém kontaktu s respondenty, i když v některých případech může být proveditelné i pomocí telefonu (Mahoney 1997). Tento typ interview zahrnuje otevřené otázky vytvořené tak, aby stimulovaly k poskytování dat, která jsou z hlediska výzkumníka důležitá. Hloubkové interview dává většinou kvalitativní data, proto je také někdy označováno jako kvalitativní interview. V literatuře se nejčastěji rozeznávají tři způsoby provádění kvalitativních interview:

1) Neformální konverzační interview;
2) Všeobecné interview – někdy nazývané řízené, popř. všeobecný přístup;
3) Standardizované otevřené interview.

Tento druh interview poskytuje stejně bohaté, na situaci závislé odpovědi jako například focus groups. Protože respondenti jsou dotazováni individuálně, odpadají zde otázky důvěrnosti a vnějších tlaků, které vyvstávají při focus groups. Uspořádání interview poskytuje intimnější prostředí pro diskuzi o citlivých tématech či důvěrných osobních záležitostech, a tak je možné získat detailnější informaci o individuu či situaci v prostředí, sousedství či domácnosti. Tento typ interview dovoluje flexibilitu v závislosti na typu informace, která je vyžadována. Protože respondent odpovídá na otázky přímo tazateli, je zde možnost okamžitého vyjasnění, popsání jak otázek, tak odpovědí.

In-depth interview je méně strukturováno než dotazníky a na nich založené interview a dovoluje téma prozkoumat skutečně do hloubky. V tom se liší například od focus group interview, protože zde je pouze jeden subjekt. Nabízí skutečně hlubokou klarifikaci a dovoluje respondentovi vyjadřovat se mnohem otevřeněji.

V tomto případě jde o interakci mezi tazatelem a respondentem, tedy většinou o dyadické interview. Hloubkové interview bývá velice často používáno tam, kde chceme porozumět problému či diagnostikovat stav věcí. Proto jsou často

užívána v prvních fázích výzkumu – exploratorních či diagnostických. Definují chování, které musíme zvažovat, a v dopravním výzkumu vedou k záznamníkům aktivit. Dále interview odhalují, že záznamy aktivit jsou výsledkem skrytého rozhodovacího procesu. Interview mohou odhalit skupinovou strukturu sousedství i domácností a zviditelňují jemné interakce a jejich okolnosti, které řídí naše chování jako část denních aktivit. Je jich možné využít ve všech částech evaluačního procesu, tedy při přípravě dotazníkového výzkumu k získání informací o tématu. Lze jej využít také jako další kvalitativní vyhodnocení vedle výzkumu kvantitativního. Nejčastěji se však používá k získání kvalitativních informací o předmětu tak, abychom porozuměli postojům a psychickým a sociálním procesům.

Polostrukturovaná interview se užívají k identifikaci překážek mobility např. u domácností s nízkými příjmy, odhalují faktory, které vedou k pořízení automobilu a strategie k získání mobility pro mimopracovní aktivity. Semistrukturované interview umožní odhalit faktory ovlivňující zaměstnance při účasti na programech zaměstnavatele. Tento druh interview identifikuje některé sociální a osobní faktory, které ovlivňují výběr druhů dopravy atd. Tyto faktory by tradiční dotazníky nezachytily. Tento krátký přehled naznačuje, že osobní interview je dobrým prostředkem pro detekci těchto faktorů, zvláště otázek mobility, dopravní problematiky, volby místa života, bydlení a tak dále. Je těžké je detekovat jinými prostředky.

Při přípravě tohoto druhu interview se doporučuje postupovat v na sobě závislých 7 krocích, jak doporučuje Kvale (1996):

1) Tematizace – formulace účelu výzkumu a popsání konceptu (objektu a předmětu). Tedy co a kdy má být stanoveno předtím, než začneme přemýšlet, jak to udělat (metody).
2) Design výzkumu – plán výzkumu by měl být vytvořen předem. Měli bychom vědět přesně, co a jak chceme zjistit.
3) Dotazování – měl by být připraven průvodce dotazováním pro tazatele, s citlivým přístupem k respondentům v situaci dotazování. Tazatel má celkový plán interview a soubor otázek. Otázky mohou být během interview doplněny o další, které se vztahují k tématu. Odpovědi se zaznamenávají na záznamník, rekordér. Tazatel si může zaznamenávat i vlastní poznámky, které mu následně pomohou při přepisu interview.
4) Přepis dat – zahrnuje přípravu materiálu pro analýzy, což zahrnuje transkripci řeči do psaného textu a další úpravy.

5) Analýzy – na základě účelu, předmětu, objektu a dalších charakteristik je třeba rozhodnout, které metody jsou vhodné pro vyhodnocení získaných dat.
6) Verifikace – testování možností generalizace získaných poznatků, jejich validity a reliability. Reliabilita souvisí s konzistencí výsledků a validita hovoří o tom, zda bylo testováno skutečně to, co jsme chtěli zkoumat.
7) Podání zprávy – komunikace závěrů studie a použitých metod formou, která splňuje vědecká kritéria včetně etických přístupů.

Hloubkových rozhovorů jako metody sběru dat se užívá již velmi dlouho. Je to důležitý nástroj mnoha kvalitativních výzkumů. Podle Pattona jejich největší výhodou je, že odkrývají to, co mají respondenti (uživatelé) přesně na mysli (Patton 1990). Kvalitativní výzkumy vycházejí z předpokladu, že pohled a stanovisko ostatních jsou významné, založené na znalostech a přístupné poznání druhých. Nevýhodou in-depth interview je především časová náročnost, která je pochopitelně větší, proto lze pokládat jen omezený počet otázek. In-depth interview je kvalitativní, vysvětlující technika výzkumu, proto ji nemůžeme označit jako reprezentativní.

In-depth interview je technika, kterou není možné jen teoreticky nastudovat z knih. Důležitá je praxe, vlastní zkušenost s dotazováním, četbou výzkumných zpráv a poslechem záznamů. Přínosné jsou také předvýzkumy a pilotní výzkumy, které eliminují chyby a dovolí vytvořit bezpečnou a stimulující interakci.

Navrhování veřejných prostorů, jako jsou ulice a náměstí či parky atd., i dopravních řešení je jednou z mála oblastí přímého styku tvůrce města s budoucím uživatelem. Nejsou dostatečně využívány možnosti interview např. s uživateli hromadné dopravy, veřejných prostor, bytových domů, občanských staveb i ve tvorbě průmyslové architektury, úpravě pracovišť, urbanistických operací, jako jsou revitalizace a remodelace, atd.

Focus groups

V poslední době se objevily další modifikace dotazování použitelné v oblasti dopravního plánování a urbanismu. Jsou to například tak zvané focus groups, tedy diskuze (cca 7–12 lidí) na dané téma. Moderátor vede diskuzi tak, aby se objasnily názory a způsoby uvažování lidí, jejich reakce na připravované akce v dopravě a uspořádání životního prostředí atd. Analýza sociálních sítí: jiný postup je možné užít u studia zejména místních společenství, sousedství. Usiluje o zachycení sociálních kontaktů, způsobu komunikace, vlivu důležitých

osob (autorit). Výběr respondentů probíhá postupným zapojováním dalších a dalších respondentů na základě vyjádření těch předcházejících (princip sněhové koule).

Focus group je skupinový rozhovor malého počtu účastníků, kteří pod vedením moderátora diskutují o tématech. Jedná se ideální metodu pro zjištění rozdílů ve vnímání témat/problémů/produktů. Focus group interview je perspektivním výzkumným nástrojem vhodným k použití při programování staveb, občanské participaci v rozhodování o budoucích změnách v urbánním prostředí a dalších zásazích v urbanistické tvorbě a dopravním plánování.

Focus group interview je druhem interview s malou skupinou lidí o specifické problematice. Tyto skupiny se většinou skládají z cca 6–8 lidí, kteří se účastní interview po dobu 1–2 hodin. Focus group interview není diskuze ani jednání vedoucí k vyřešení problému, není to ani záměr rozhodovat v nějakém problému. Je to skutečně jenom interview. Výzkumní pracovníci začali užívat focus groups v padesátých letech 20. století nejprve v oblasti obchodu. Poznali, že o zakoupení zboží se lidé rozhodují většinou v sociálním kontextu tak, že diskutují s ostatními lidmi. Při používání focus group interviews získali marketingoví pracovníci přesnější informace o preferencích zákazníků (Patton 1980; Merton 1956).

Účastníci těchto interview jsou relativně homogenní, nebo i nehomogenní skupina lidí, podle účelu daného interview. Jestliže chceme mluvit o faktech a sbírat různé názory, je třeba vybrat homogenní skupinu lidí. Jestliže chceme získat širokou škálu názorů jak pro, tak proti, pak může být výhodnější nehomogenní skupina lidí. To proto, že dostaneme často kontroverzní názory. Focus groups většinou sestávají z lidí, kteří se neznají. Účastníci focus group interview jsou instruováni, aby reagovali na otázky položené tazatelem. Všichni tak mají možnost slyšet odpovědi druhých. Díky tomu mohou účastníci přidávat ke svým vlastním originálním odpovědím další komentáře. Pro focus groups není důležité dosažení nějakého stupně konsenzu. Cílem je získání velice kvalitních dat v sociálním kontextu, kdy lidé mohou zvážit své vlastní postoje a perspektivy v kontextu postojů a perspektiv ostatních.

Focus group interview může být hodně nebo málo strukturováno. Obě formy mají svoje výhody a nevýhody, viz následující tabulka:

	Výhody	Nevýhody	Postup
Slabě strukturované interview	Odlišné pohledy Jsou generovány nové myšlenky	Menší orientace na cílovou skupinu Srovnání různých skupin je obtížnější	Dovoluje pouze několik otázek Otázky jsou výsledkem diskuze
Silně strukturované interview	Jasné odpovědi na jasné otázky Je možné lehce vytvářet srovnání mezi různými skupinami	Není to vhodná metoda při získávání nových pohledů a myšlenek	Mnoho otázek Otázky jsou cíleně orientovány

Tazatel připravuje rámcový scénář pro focus group interview. Do průběhu akce zasahuje jen tehdy, kdy je to nezbytné pro efektivní postup a směrování zamýšleným směrem. Vytváření a řízení focus group interview vyžaduje značnou psychologickou citlivost a sociální zručnost. Tazatel musí dbát na to, aby interview nebylo ovládáno jedním nebo dvěma lidmi, aby si všichni účastníci vyměňovali svoje názory a tak dále.

Kontrola řízení interview:

Taktická doporučení	Kontrola pomocí různých otázek, jako jsou startovní otázky, klíčové otázky nebo sumarizace poznatků
Přestávky	Krátké, 15sekundové přestávky jsou doporučovány pro podněcování vyjádření k tématu
Upřesňující a prohlubující otázky	Upřesňující otázky kladené tazatelem mohou zintenzivnit tok informací. Jejich forma může být například následující: „Můžete to vysvětlit detailněji?“
Body language	Je dobré navazovat oční kontakt se zdrženlivějšími účastníky. U těch účastníků, kteří hovoří příliš, je zase dobré se očnímu kontaktu vyhýbat. Neměli bychom hodnotit výroky respondentů ani verbálně, ani gesty.

Focus group interview je nutné zaznamenávat včetně doprovodných komentářů. Protože je obtížné si dělat poznámky a zároveň moderovat diskuzi, jsou focus group interviews obvykle vedena dvěma tazateli. Jeden z nich zaznamenává průběh, zatímco druhý stimuluje diskuzi. Ten, který si dělá poznámky, by si měl všímat také výrazů a „řeči těla“ ostatních účastníků, aby tak mohl vysvětlit a interpretovat pocity a postoje respondentů. Poznámky pomáhají rozlišit, kdo co řekl, zatímco zvuková nahrávka či video mohou být vyhodnocovány později.

Focus group interviews mají některé výhody, jako je velice ekonomická technika sbírající kvalitativní data. Situace je pro účastníky většinou vysoce motivující. V průběhu krátkého časového úseku může tazatel získat informace od osmi lidí místo od jednoho člověka, podstatně se tedy zvyšuje velikost vzorku. Situace ve skupině podporuje pravdivost odpovědí i v případech obtížných témat, situací a emocí. Často přináší některé aspekty problematiky, na které se dříve nemyslelo či na jejichž projednání vůbec nedošlo. Přitom zde existuje velmi cenná kontrola kvality získávání dat, neboť účastníci reagují na výroky ostatních, čímž se významně zvyšuje věrohodnost odpovědí.

K nevýhodám focus group interview patří to, že na každou otázku je třeba množství času, a proto existuje pouze limitované množství otázek, které je možné položit. Je také možné, že dojde k neočekávaným událostem, odchylkám od předpokládaného postupu atd. Mohou se objevit konflikty, které však mohou být někdy přínosné, neboť poskytnou vhled do většinou skrytých, niternějších sfér postojů k určitým tématům. Někdy bývá uváděno, že pokud se účastníci navzájem neznají, je těžké garantovat důvěryhodnost.

Focus group interview lze využít ve kterékoli fázi evaluačního procesu. Může být uspořádáno ve fázi příprav standardizovaného dotazníku, kdy pomůže zjistit všechny relevantní informace o tématu. Může být ale použito i jako vedlejší kvalitativní evaluační metoda paralelně s jinou. Samostatně může být užíváno jako metoda poskytující kvalitativní vyhodnocení informace o tématu, např. pro pochopení určitých psychologických nebo sociálních procesů v lokalitě.

Karel Schmeidler je absolventem Fakulty stavební na VUT v Brně, oboru architektura, a Fakulty filozofické Masarykovy univerzity, oboru sociologie. Habilitoval se v oboru urbanismus na Fakultě architektury VUT. 24 let působil na Fakultě architektury VUT v Brně jako samostatný vědecký pracovník a docent, 11 let působil jako vedoucí sekce urbanismu, městské dopravy a sociologie v dopravě Centra dopravního výzkumu. Poslední roky působí na Ústavu soudního inženýrství VUT Brno, VŠB-TU Ostrava a VŠTE České Budějovice. Za posledních pět let je autorem nebo spoluautorem 90 publikací, z toho 36 zahraničních, řešitelem nebo spoluřešitelem 12 projektů, ve všech případech mezinárodních. Kontakt: Ka1@seznam.cz

Kateřina Maršálková je absolventkou Právnické fakulty MU v Brně. Pracovala v realitních a právnických kancelářích v Brně a v Praze, v současnosti je vedoucí odboru znalectví na Ministerstvu spravedlnosti ČR.

Použitá literatura

Atteslander, Peter. 1993. *Methoden der empirischen Sozialforschung*. Berlin: Göschen.

Beywl, Wolfgang – Dommershausen, Christoph. 1992. *Fokusgruppen-Methode als Datenerhebungsinstrument*. Köln: Univation.

Brömmelstroet, Marco te – Silva, Cecilia – Bertolini, Luca. 2014. *Assessing Usability of Accessibility Instruments*. Brussels: COST Office.

Clifton, Kelly J. – Handy, Susan L. 2003. „Qualitative Methods in Travel Behaviour Research." Pp. 283–302 in Peter Jones – Peter R. Stopher (eds.): *Transport Survey Quality and Innovation*. Bingley: Emerald.

Davis, Gerald – Ayers, Virginia. 1975. „Photographic Recording of Environmental Behavior." Pp. 235–279 in W. Michelson (ed.): *Behavioral Research Methods in Environmental Design*. Stroudsburg: Dowden, Hutchinson & Ross.

Deasy Cornelius M. 1974. *Design for Human Affairs*. London: J. Willey.

Geisler, Eduard. 1978. *Psychologie für Architekten*. Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt.

Grant, Donald P. 1975. „Aims and Potentials of Design Methodology." Pp. 96–108 in Basil Honikman (ed.): *Responding to Social Change*. Stroudsburg: Dowden, Hutchinson & Ross.

Hainc, Jaromír. 2011. *Space Syntax, analýza pražských obytných souborů*. Praha: FA ČVUT.

Hersberger, Robert C. – Honikman, Basil. 1975. „The Representation and Evalution of Environment in Responding to Social Change." Pp. 109–116 in Basil Honikman (ed.): *Responding to Social Change*. Stroudsburg: Dowden, Hutchinson & Ross.

Hillier, Bill. 1996. *Space is the Machine. A Configurational Theory of Architecture*. Cambridge: Cambridge UP.

Hillier, Bill. 1999. „The Hidden Geometry of Deformed Grids, or Why Space Syntax Works, and Attraction in Urban Pedestrian Movement." *Environment and Planning B: Planning and Design* 26, 1999, 2: 169–191.

Hillier, Bill – Hanson, Julienne. 1984. *The Social Logic of Space*. Cambridge: Cambridge UP.

Hillier, Bill – Hanson, Julienne – Graham, Hillaire. 1987. „Ideas Are in Things. An Application of the Space Syntax Method to Discovering House Genotypes." *Environment and Planning B: Planning and Design* 14, 1987, 4: 363-385.

Hillier, Bill – Penn, Alan – Hanson, Julienne – Grajewski, Tadeusz – Xu, Jianming. 1993. „Natural Movement, or Configuration." *Environment and Planning B: Planning and Design* 20, 1993, 1: 29–66.

Hull, Angela – Silva, Cecilia – Bertolini, Luca. 2012. *Accessibility Instruments for Planning Practice*: COST Office.

Krueger, Richard A. 1994. *Focus Groups. A Practical Guide for Applied Research*. Thousand Oaks – London – New Delhi: SAGE.

Kvale, Steinar. 1996. *Interviews. An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Thousand Oaks – London – New Delhi: SAGE.

Mandl, Heinz. 1994. *Verbale Daten. Eine Einführung in die Grundlagen und Methoden der Erhebung und Auswertung*. Weinheim: Psychologie Verlags Union.

Merton, Robert K. – Fiske, Marjorie – Kendall, Patricia L. 1956. *The Focused Interview*. New York: Free Press.
Patton, Michael Q. 1980. *Qualitative Evaluation and Research Methods*. Los Angeles: SAGE.
Royarty, K. 1998. *The Role of Social Science in Architectural Education*. San Diego: Cartouche.
Rutkevič, M. N. 1980. *Příručka pro sociology*. Praha: Svoboda.
Schmeidler, Karel. 2001. *Sociologie v architektonické a urbanistické tvorbě*. Brno: Z. Novotný.
Schmeidler, Karel. 2009. *Problémy mobility stárnoucí populace*. Brno: Novpress.
Schmeidler, Karel. 2010. *Mobilita, transport a dostupnost ve městě*. Brno: Novpress.
Schmeidler, Karel. 2014. „Space Syntax as Accessibility Instrument for Pedestrian Movements in Cities." COST workshop, University of Amsterdam.